

SZEMLE, ISMERTETÉSEK

Mikola Tibor 1936–2000

Nincsenek adekvát szavak és tiszta mondatok annak a veszteségnek a megfogalmazására, amely Mikola Tibor érthetetlenül drámai halálával válságos helyzetbe hozta a magyar és finnugor egyetemi oktatást és az urálistikai kutatást egyaránt.

Mikola unikális, kiemelkedő alakja, ötletekben gazdag, sikeres építője volt e területeknek. Nevéhez fűződik az utóbbi években szép eredményeket produkáló, ígéretes szegedi fiatal finnugristák-szamojedisták munkacsoportjának létrejötte és produktív részvétele a tanszék munkálataiban. Ezt a reményekre jogosító szép munkát Mikola már igen korán kezdte el, tudatosan, de újabb és jobb lehetőségekhez az uráli nyelvészeti doktori iskola megindításával juthatott, melyeket ügyesen, kiváló eredménnyel tudott értékesíteni. Világosan látszik ez a tanítványok számának és kezdeti produkcióinak ígéretes növekedésében. Tragikus távozását – rajtunk, barátain kívül – e fiatalok gyászolják leginkább, de végső soron az urálistika közeli jövője sínyleg meg jelenlétének hiányát.

Halála előtt nyolc nappal, június 5-én beszéltem vele utoljára: telefonon hívott, kissé fátyolos-fáradt hangon érdeklődött egy korrektúráról, amely akkor már úton volt számára és valószínűleg másnap érkezett hozzá, éppen aznap, amikor rosszul lett, hiszen borítékomat fölbontatlanul találták szobájában. Még betegsége kezdetén is emlékezhetett a reá váró teendőkre: ezeket az élet és a nem-lét küszöbén is megrendítő gesztusokkal próbálta környezetének tudomására hozni. Remények és kétségek között telt el egy hét, amikor már végleg nem volt remény és mentség.

Tibor nemcsak munkatársam, helyettesem és utódom volt a szegedi tanszéken, hanem igazi, jó barátom és a véleményét nyíltan fölállaló egyéniség. Egész életpályáját a tudatos vállalások jellemzik, melyeket a teljesítmény optimumára törekvés és az igényesség magas foka minősít. Életének történetét röviden össze lehetne foglalni, ám azt néhány nem szokványos mozzanattal kiegészíthetjük. Munkáscsaládból származott, a gimnáziumot Miskolcon végezte el, majd 1954-ben felvették az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar-német szakos hallgatónak, holott németül nem az iskolában tanult meg, hanem saját szorgalmából a gimnáziumi tananyagon kívül, s e nyelvet igen kiválóan használta mindennapi munkájában. 1958-ban azután kinevezték a bieskei gimnázium tanárává. Emlékezetem szerint ebben a tanévben (1958/1959) jelentkezett a

TMB által meghirdetett aspirantúrára. Ekkor ismertem meg őt: Telegdi Zsigmond és én voltunk a nyelvészeti bíráló bizottság tagjai, és munkánk végzetével egyöntetűen állapítottuk meg, hogy a jelöltekkel folytatott beszélgetés során Mikolától kaptuk a legjobb teljesítményt, s ezért őt javasoltuk első helyen aspiránsnak. Helyét 1960-ban kellett volna elfoglalnia, de erre nem került sor. Ugyanis engem 1959 őszén neveztek ki Mészöly Gedeon utódának a szegedi finnugor tanszékre. Ez akkor egyszemélyes tanszék volt, könyv alig volt a kopár tanári szobában, munka viszont bőven akadt, s ezt nem bírván erővel kértem egy tanársegédi állást, melyet viszonylag gyorsan meg is kaptam. Emlékezve a magas és okos, szükszavú fiatalemberre, meghívtam erre az állásra Mikola Tibort, akiről ugyancsak kitűnő referenciákat adott hajdani professzora, Lakó György. Lakótól értesültem arról, hogy az élénk és tág érdeklődésű hallgató szinte minden tanári segítség nélkül készítette el szakdolgozatát; részben finnugrisztikai, részben germán vonatkozású témájához óizlandi etimológiai adatokat is fölkutatott; teljesítményét Lakó nagyra értékelte. Szubjektív benyomásomon kívül tehát szakvezető tanára is megerősített abban, hogy megfelelő jelöltre gondolok.

Jól tudtam, hogy Mikolának (aki időközben megnősült) döntenie kell az aspirantúra és az egyetemi oktatói állás között. Az előbbinek az lett volna az előnye, hogy három év alatt megszerezhetette volna a kandidátusi fokozatot. Bizonyosan nehéz döntés volt ez számára, de tanári elhivatottságát jelzi, hogy végül is a szegedi egyetem finnugor tanszékét választotta, mert szerette az egyetemi munkát, a nyelvészeti ismeretek magas szintű terjesztését, és sejtette, hogy az egyetemen is szép jövő vár reá. Nagy lendülettel kezdte el munkáját, le is költözött Szegedre, és nagyon gyorsan meggyőződhettem róla, hogy kiváló tanár és nagy-szerű munkatárs. Elkezdte hát egyetemi oktatói pályafutását 1960-ban. Meg-egyeztünk abban, hogy előbb írjon egyetemi doktori dolgozatot: ez 1962-ben elkészült (a sámánizmus szókészletének nyomairól); megvédte, s részletei, melyek új kutatási eredményeket tartalmaztak, rövidesen megjelentek. Pályája szépen kezdett ívelni. 1964-ben egyetemi adjunktussá lépett elő, 1968-ban megvédte kandidátusi értekezését (a jurák névutók rendszerének kialakulásáról), ezt követően egyetemi docenssé nevezték ki 1970-ben. A finnugor tanszék vezetése-vel 1974-ben bízták meg, akkor, amidőn engem Budapestre neveztek ki inté-zeti igazgatónak. Az ezt követő alig három évtized fárasztó lehetett számára, hiszen egyéb bizottságok tagjaként, elnökeként is tevékenykedett, sőt az egye-temi vezetéssel járó sok fáradalmat is el kellett viselnie. 1979 és 1984 között dékánhelyettes volt, majd két ízben is viselnie illett a dékán szerepét (1984–1987 és 1989–1992). Az egyetemi tanári címet 1984-ben kapta meg, noha már addig is professzori szintű munkásságot fejtett ki. Sok teendője mellett nem jutott idő a TMB-doktori értekezés megírásához, bár ezt többen és sokszor kér-tük tőle. Végülis az új minősítési rendszer bevezetésével és a Doktori Tanács

megalakulásával egyidejűleg szeretnénk volna elérni, hogy élete addigi munkáinak tézisszerű összegezésével szerezzék meg az MTA doktora fokozatot. Ám ő erre nem volt rávehető: kijelentette, hogy inkább elkészít egy erre a célra szánt doktori dolgozatot. Ekképp készült el „A szamojéd nyelvek története” című munkája, amelyet 1998-ban nagy sikerrel megvédett. Munkásságát hivatalosan is többször elismerték: már a hetvenes években az oktatásügy kiváló dolgozója titulust kapta meg, 1987-ben a Munka Érdemrend arany fokozatát ítelték neki. A szigorú értelemben vett tudományos kitüntetései közül említhetnénk külföldi és nemzetközi tudományos társaságokban, szervezetekben viselt tagságait, funkcióit, továbbá azt, hogy szavazás útján megválasztották az MTA köztestületi képviselőjének és 1998-ban ő volt az, aki elsőként megkapta a legnagyobb hazai nyelvészeti elismerést, a frissen alapított Munkácsi Bernát díjat.

Mikola Tibornak egészen kimagasló nyelvérzéke volt: a németen kívül tudott oroszul, finnül, észtül, angolul, svédül, sőt a franciával is elboldogult (a többit konferenciaszinten használta), sőt még arra is vállalkozott, hogy hollandból németre fordítva külön kötetben adja ki a XVII. századi Witsen útleírásának az uráli népekre vonatkozó részleteit.

Rátérve ezzel a szorosabb értelemben vett nyelvészeti működésének jellemzésére, először is arra kell utalnom, hogy szegedi munkahelyén nagyon gyorsan be tudott illeszkedni a tanszék általános urálistikai és szamojedológiai programjába, melyet ő maga obi-ugor és ősmagyar irányú kutatásaival bővített. Később valamennyi uráli nyelvre kiterjedő kutatásokat végzett, bár ennek ellenére a szegedi tanszék megtartotta a hazai szamojéd és obi-ugor nyelvészetben betöltött központi szerepét. Mikola fiatalabb korában főleg az etimológiai, hangtörténeti, jelentéstani kérdések iránt érdeklődött. Ezen a téren több új eredményre jutott, és bővítette az ősmagyar nyelvi állapot megismerésére irányuló kutatást. E korábbi közleményeiben is mindig előáll olyan új javaslatokkal, amelyekre eddig nem gondoltak. Közülük némelyeknek fontos elvi jelentősége is van, mégpedig megfelelő elméleti nyelvészeti háttérbe állítva őket. Példa kedvéért említem a hangváltozások okainak a nyelvi ökonómia szempontjait is figyelembe vevő tárgyalását, az ú.n. „szabálytalan” hangváltozások ügyeit vizsgálva erős figyelemmel van a hangkörnyezet érdekérvényesítő hatására. Nem kedvelte a nyelvészeti dogmákat, új értelmet próbált keresni néhány megcsontosodott hagyományos-konzervatív álláspont ellenében. Értelmesebb és a nyelv rendszerének jobban megfelelő kombinatív, logikailag is meggyőzőbb, jól fölépített megoldásokat kínált. Egy debreceni nyelvészkonferencián pl. mintaszerűen mutatta be, hogy a szó jelentése bizonyos esetekben stabilabb lehet, mint a hangalak, amely egyéb körülményektől függően szokatlan (= szabálytalan) hangváltozás áldozatává lehet: ennek alapján az ilyen szómagyarázat a hagyományos nyelvészet értelmezésében bizonytalannak számíthat. Felveti a konvencionális

nyelvészet által hangtörténeti okból kétesnek minősített etimológiák revíziójának szükségét, utalva arra, hogy a jelentés fix jellege alapján a hangtanilag „rendezetlen” szófejtések rehabilitálhatók. E nézetének minden korábbi előítélet ellenére igazat kell adnunk.

Hangtörténeti cikkeiben megfontolásra érdemes észrevételeket tett többek között a permi nyelvek szóvégi magánhangzói vagy a cseremisiz redukált vokálisok körüli polémiában. Tisztázta a szamojéd glottális zárhangok státusát és történetét, megjegyzéseket tett a finn diftongusok értelmezéséhez stb. Kutatásai évről évre szélesedtek különböző irányokban. Utaltunk arra, hogy korán célnyelvűvé választotta a szamojéd nyelveket. Észelve a modern nyelvi anyag hiányosságait ő maga is megpróbált új forrásokhoz jutni. Helyszíni gyűjtést végzett pétervári (leningrádi) útjain az ott tanuló enyec és tavgi (nganaszan) fiatalok között, amelyeket levelezés útján később tovább bővített szibériai ismerősei segítségével. Ezeket azután közreadta.

Ezzel összefüggésben említem, hogy a szamojéd nyelvek vizsgálatának minden szintje és aspektusa érdekelte. Tehát ugyanolyan alaposan végzett morfológiai, morfonematikai, mondattani elemzést – leíró és történeti szempontból egyaránt. Neki köszönhetjük azt az átfogó leírást, amely a szamojéd nyelvek történetét mutatja be (a Sinor által szerkesztett *The Uralic Languages* című kötetben), melynek hangtörténeti részét a legújabb kutatási eredmények alapján később kiegészítette, illetőleg átírta. Ebben – s ez lényegében doktori értekezésére (is) vonatkozik – olyan módosításokat javasol Janhunén és Helimszkij rekonstrukcióihoz, amelyek konzekvensen következnek Mikola alapelképzeléseiből és változáselméletéből. Utalni lehet itt arra, hogy pl. átértékeli a PS (közszamojéd) redukált magánhangzók szerepét, levonva ebből a PU-ra (protourálira) érvényesíthető következtetéseket. Újragondolja és árnyaltabban tárja elénk a diftongusokkal vagy a második szótagi vokalizmussal kapcsolatos feltevéseket, sőt jelentős változtatásokat proponál néhány mássalhangzó történetére vonatkozólag. Külön érdeme ennek a doktori munkának, hogy felvázolja az egyes elkülönült szamojéd nyelvek további változásainak a történetét is.

Ami viszont a szamojéd nyelvek alaktanát érintő fejtegetéseit illeti, itt voltaképpen Mikola négy évtizedes kutatásainak eredményei összegeződnek: ezekre az jellemző, hogy nem tart ki makacsul egy-egy korábbi vélekedése mellett, hanem – ha meggyőződése úgy diktálja – javít rajta, pontosabbá teszi (l. pl. a névszóragozás és ezen belül a lativus bővebb tárgyalását). Definiál új módjeleket, az eddigi reflexívnek nevezett szamojéd igei formációkat összefüggésbe hozza a mediális igenemmel. Megjegyzendő, hogy a mediális igék ügyével – a finnugor nyelveket illetően – már korábban is foglalkozott, s itt részben a L. Posti által 1980-ban előadott problematikát bontja tovább. Utalva itt a megemlékezést követő bibliográfiára reményemet fejezem ki, hogy ez a nyomtatásban

meg nem jelent doktori összegezés előbb-utóbb a nagy nyilvánosság számára is hozzáférhető lesz.

Nincsen arra mód, hogy szisztematikusan elemezzük tanulmányainak értékeit, hiszen a szamojéd koaffixumtól kezdve nagyon sok irányba elvezetnek dolgozatai: írt a számjelekről, a szóképzés egyes kérdéseiről, a neutralizáció megnyilvánulási lehetőségéről, a determináló igeragozás alapkérdéseiről, meg egyéb morfológiai, mondattani vagy akár nyelvjárási kérdésekről. Ezek az eltérő jelleű és sokféle rokon nyelvre kitérő, jobbára nem nagy terjedelmű tanulmányok szűkszavúságuk ellenére jól dokumentált, fontos forrásai az urálistikának. Mégsem hagyhatjuk említetlenül néhány önállóan megjelent kötetét. Az időrendben visszafelé haladva műfaji szempontból jól megtervezett, tartalmilag sok újdonságot nyújtó könyv a *Morphologisches Wörterbuch des Enzischen*, amely a napjainkig nyomtatott formában közzétett enyec anyag alapján úgy tárja elénk e nyelv szókészletét, hogy a címszó alatt annak valamennyi ragos, jeles, képzett formája is szerepel, és e grammatikai funkciókat egységes kódrendszerben számkombinációkkal definiálja. Ezzel egy kitűnően használható forráshoz jutott a szamojedisztika, melyet a tervezett nganaszan (tavgi) kötet követett volna (sőt: bízunk benne, hogy tehetséges és a helyszínen több ízben járt kolléganő – tanítványa, munkatársa – előbb-utóbb be fogja fejezni ezt a projektumot). Praktikus és az UEW megjelenése után is jól használható segédkönyv az etimológiailag tárgyalt votják szavak leltára, amely az utóbbi években megjelent etimológiai szótárak forgatása ellenére is rejthet még új információkat. Megjelenésekor (1977) ez még nagyobb újdonságnak számított. A Witsen-expedíció uráli vonatkozású részleteinek német kiadásáról (1975) már szóltunk. Azonban értékítélet nélkül került említésre kandidátusi értekezése, amely *Die alten Postpositionen des Nenzischen (Juraksamojedischen)* címen 1975-ben jelent meg, és a külföldi kritika is igen jól fogadta. Röviden összefoglalva e könyv meglehetősen bonyolult tartalmát: Mikola itt arra vállalkozott, hogy a jurák névutók alkalmazási módjait, formális összetevőit mutassa be, és ezek után – talán ez a legfontosabb – részletes paleolingvisztikai elemzéssel fejtse ki véleményét kialakulásuk menetéről. Ebben a részben más nyelvek, nyelvcsaládok és elméleti megfontolások alapján arra az eredményre jut, hogy a jurák – sőt általánosítva: az uráli – névutók végső soron névmási eredetűek. Ezt a megállapítást logikusan, jó kombinációs készséggel, a bő szakirodalom teljes ismeretében fejt ki és valószínűsíti.

Egyébként Mikola munkásságának egészére jellemző, hogy mindig felmutat egy-egy eleddig meg nem fogalmazott új gondolatot vagy bizonyítékot a tárgyalt jelenség magyarázatára, s azt szinte bulldog-következetességgel tereli a megoldás felé. Lépésről lépésre halad, okfejtése világos, összefüggő gondolatláncolatot alkot. Stílusa tömör, képes arra, amire sokan képtelenek: mondanivalóját a

reá jellemző rövid formában prezentálja. Ezért nála egy rövid cikk is mély gondolati értékű. A bőbeszédűség egyébként a mindennapi életben sem volt sajátja.

Azon uralisták közé tartozott, akik a szamojédtól a lapon keresztül a magyarig minden uráli nyelv jelenségeivel foglalkoztak, és keresték a köztük lévő összefüggéseket vagy éppenséggel eltéréseket. Ilyenformán azután ő is kapcsolatba került tipológiai és areológiai jelenségekkel. Korán felfigyelt reá a mértékadó szakmai közvélemény. Gyakori és közkedvelt szereplőjévé lett nemzetközi rendezvényeknek, számos országba hívták előadások tartására vagy vendégprofesszornak. Sem elismertség, sem rang, sem pozíció nem változtatta meg jellemét: megmaradt ugyanolyan szerény, családját előtérbe helyező egyszerű tanárnak, amilyennek hozzánk érkezett. Komolysága ellenére azonban fanyar humora sem hagyta cserben, ami nem minden nyelvészre jellemző. Ugyanez a komoly felelősségérzet vezette a tanszék irányításában, ahol sok ígéretes tehetség került ki kezei alól. Problémát okozott neki e fiatalok további sorsa, pályája, amelyre gondot kívánt fordítani, hiszen saját tanszékének személyi kereteit növelni alig-alig lehetett. Mikola mindenestre külső, sőt külföldi kapcsolatait is igénybe vette egy-egy tanítványának elhelyezéséhez. De az intenzív tanszéki munkával szorosan összefüggött a könyvtár tudatos fejlesztése is. E könyvtár alapját a hatvanas évek elején megvett Beke könyvtár képezte, melynek ezt követő gyűjtőkörébe a legjelentősebb elméleti nyelvészeti munkák is beleillettek. Lassan-lassan a szegedi finnugor tanszéki könyvállomány országos összehasonlításban a leginkább kezelhető és legnagyobb szakkönyvtárrá lett (kb. 30 ezer kötet). Ennek integritására Mikola nagy gonddal ügyelt. Külön törődést okozott neki a tanszéki kutatások és kiadványok, valamint a tanítványok gyűjtőútjai anyagi alapjainak előteremtése. Ezek egy részét szolid és józan tervekkel szervezte meg.

A szűken elégséges összegek így rendelkezésre álltak és Mikolának sikerült a korábbi kezdeményezésű Néprajz és Nyelvtudomány című évkönyv zavartalanabb és lassan bővülő kiadását biztosítani, de nagy gondja volt az altajisztikai tanszékkel közösen indított Studia Uralo-Altaica idegen nyelvű sorozat fenntartására is. Az utóbbi a vele párhuzamos magyar nyelvű Supplementa alsorozattal együtt az 50. számot, az előbbi pedig a 40. számot érte el. Ezek a kiadványok tanítványai előtt is nyitva álltak: itt jelentek meg a Mikola-iskolához tartozó fiatalok első tanulmányai, melyek jó elvi alapokra és megbízható (jobbára saját gyűjtésű) adatokra épülnek. Ennek az iskolának a tagjai a nála eltöltött évek alatt szép örökséget kaptak, amellyel bizonyosan jól fognak sáfárkodni. Ám a Mikola-iskola további sorsa most bizonytalan. Nagyon nehéz feladat lesz e doktori képzést olyan színvonalon folytatni, ahogyan ő tette.

Tibor máig feldolgozhatatlan eltűnése köreinkből új nevet csatol ahhoz a szomorú listához, amely az utóbbi években fiatalon elhunyt kollégáink nevéből

áll össze: Korenchy Éva, Erdélyi István, Mikko Korhonen, Hartmut Katz, Wolfgang Veenker. Mindnyájuknak voltak tervei, Mikolának szintén: nagyon várta életének egy könnyebb korszakát, amikor gondtalanabban dolgozhat tervezett témáin. A természet fatális tévedése, hogy halálba taszítja olykor azokat is, akik erre nem szolgáltak rá, s akiknek a hiánya pótolhatatlan. Kegyetlen igazságtalanság ez az érthetetlen elmúlás. Tibor arcvonásait, megjelenését, mimikáját, csendes halk megfontoltságát memóriánk megőrzi. A későbbi korok azonban gondolataiból fogják ismerni és tisztelni őt. Ez azonban csekély vigasz a család és a barátok számára.

Hajdú Péter

Mikola Tibor tudományos munkássága

(bibliográfia)

Összeállította: Janurik Tamás – Miksi Szilvia

1. A finn nyelv áttekintése. Budapest, 1961.
2. Még egyszer a *-ság, -ség* képzőről. NyK 64 (1962): 299–308.
3. Egy magyar szócsalád eredetéhez. NéNy. 5–6 (1962): 41–47.
4. Hans Fromm, Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen. Ismertetés. NyK 64 (1962): 386–388.
5. Toivo Vuorela, Suomensukuiset kansat. Ismertetés. NéNy. 5–6 (1962): 137–139.
6. A nyelvtudomány, mint az ős- és néptörténet forrástudománya. Moór Elemér könyve. Ismertetés. Tiszatáj 1962/9: 10.
7. Etimológiai megjegyzések. NyK 65 (1963): 406–410.
8. Jelentéstani megjegyzések a *reg* szócsaláddal kapcsolatban. NéNy. 7 (1963): 55–58.
9. Papp István: Finn–magyar szótár. Ismertetés. NyK 65 (1963): 207–210.
10. Az 1962. év finnugor nyelvészeti munkássága. Annotált bibliográfia. (Hajdú Péterrel közösen). NéNy. 7 (1963): 163–178.
11. A palato-veláris mássalhangzók velarizáló hatása az ősmagyarban. NéNy. 8 (1964): 23–31.
12. Szamojéd nyelv tanulmányok. NyK 66 (1964): 35–42, 279–284.
13. Zur Etymologie einer ungarischen Wortfamilie. ALH 14 (1964): 317–326.
14. Az 1963. év finnugor nyelvészeti munkássága. Annotált bibliográfia. (Hajdú Péterrel közösen). NéNy. 8 (1964): 65–83.
15. A szóhasadás kérdéséhez. MNy. 61 (1965): 35–40.
16. A *-t* tárgyrag eredetéhez. NytudÉrt. 46 (1965): 57–62.
17. Zur Frage des ostjakischen Wortbildungssuffixes *l, t, λ*. UAJb. 37 (1965): 51–52.